

HASAN HİKMET'İN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE SEBİLÜRREŞÂD MECMUASI İLE İLİŞKİSİ

Sinan ÇİTÇİ*

ÖZET

Sokullu Mehmet Paşa'nın soyundan gelen Hasan Hikmet Bey, 1894 yılında Üsküdar'da doğar. İlk ve orta tahsilini Üsküdar'da, lise tahsilini Vefa İdadisi'nde, yüksek tahsilini de Hukuk Fakültesi'nde yapar. Vefa Lisesi'nde okurken, yeni çıkmaya başlayan *Sırat-ı Müstakim* dergisi ile tanışır. Bu vesileyle Mehmet Akif ve Eşref Edib'i tanır. Yine aynı dönemde İttihatçıların ısrarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olduysa da kısa bir süre sonra pişman olur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine muhabere yedek subayı olarak doğu cephesine sevk edilir. Mütareke'den sonra hem yarım kalan tahsilini tamamlar hem de İstanbul Belediyesi'nde çalışmaya başlar. 1923-1925 yılları arasında, *Sebilürreşâd* mecmuasında "İçtimâiyâtta Garpçılık ve Bozgunculuk" üst başlığıyla yazılar yazar. Bu yazılarda genellikle sosyoloji, sosyal psikoloji, teoloji, eğitim ve edebiyat biliminin alanına giren konuları ele alır. 1925 yılında, Takrîr-i Sükûn Kanunu ile *Sebilürreşâd* mecmuasının kapatılmasından sonra, yayın hayatından çekilir, sadece mesleğiyle ve ailesiyle meşgul olur. Tek Parti döneminde sadece Eşref Edib Bey'le görüşür. Çok partili hayata geçtikten sonra, Eşref Edib'le görüşmeleri artsa da *Sebilürreşâd*'da artık herhangi bir yazısı çıkmaz. İlim Yayma Cemiyeti'nin de kurucularından olan Hasan Hikmet Bey, 1976 yılında vefat eder.

Anahtar Kelimeler: Hasan Hikmet, Eşref Edib, Sebilürreşâd, Batılılaşma, sosyal problemler.

THE LIFE AND CHARACTER OF HASAN HIKMET AND HIS RELATIONSHIP WITH *SEBILURRESHAD*

ABSTRACT

Hasan Hikmet, who was descended of from Sokullu Mehmet Pasha, was born in Uskudar in 1894. He was graduated from primary and secondary schools in Uskudar. After finishing the Vefa High School, he enrolled in the Faculty of Law at Istanbul University. While he was a student in the Vefa High School, he came across the newly publishing journal, *Sırat-ı Müstakim*. Hereby, he met Mehmed Akif and Eşref Edib. In the same period, he had been affiliated to the Committee of Union and Progress with insistence of the committee members, but after a while he bitterly

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, sinancitci@gmail.com

regretted. With the start of the First World War, he was sent to the Eastern Front as a correspondence officer. After the Armistice of Mondros, he started to finish his education and got a work in Istanbul Municipality. He wrote a lot of articles with the title of “İçtimaiyatta Garpçılık ve Bozgunculuk” in the journal of *Sebilürreşad* between 1923 and 1925. In this articles, he discussed a lot of topics, related with sociology, socio-psychology, theology, education and literature in detail. *Sebilürreşad* was shut down by the Takrîr-i Sükûn Law in 1925. After this, he withdrew himself from press and he focused on his family and his work. He just met with Eşref Edib during the single party era. After passing into the multi-party system, his connection with Eşref Edib increased but he did not write anything for *Sebilürreşad*. Hasan Hikmet, one of the founders of *the İlim Yayma Cemiyeti*, passed away in 1976.

Key Words: Hasan Hikmet, Eshref Edib, Sebilürreşad, Westernization, social problems.

Hasan Hikmet, *Sebilürreşâd* mecmuasının önemli fakat az bilinen yazarlarından birisidir. Bugüne kadar Hasan Hikmet'in yazılarından bazı parçalar, yerli ve yabancı muhtelif kitap ve yazılarda kullanılmışsa da Hasan Hikmet'in kim olduğu ve yazılarında ele aldığı konular müstakil herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Fikirlerinin inceleme mevzuu yapılmamasında – muhtemelen – şahsiyetinin tam olarak bilinmemesinin büyük etkisi vardır. Hasan Hikmet; Eşref Edip ve Mehmet Akif'in şahsiyetinde bütünleşen ve Türk düşünce hayatında “cephe mecmuası” veya daha açık bir ifadeyle İslamcılarının yayın organı olarak bilinen *Sebilürreşâd*'de edebiyat, ilahiyat, eğitim, sosyoloji, sosyal psikoloji ve hukuk konularında yazan önemli bir kalemdir. Ele aldığı konuların hâlâ tartışılıyor olması ve icmalen ifade ettiği hususların ortaya çıkması, bu yazıları her dönemde kendisine dönülecek bir menba hâline getirmektedir. Yazılarında şahıslara ve güncel, cüzî hâdiselere bağlı kalmaması da fikirlerini polemik mevzuu olmaktan kurtarmaktadır. Bu çalışma, birinci el kaynaklardan faydalanılarak Hasan Hikmet Bey'in hayatına, şahsiyetine ve *Sebilürreşâd* mecmuasıyla ilişkisine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

1. Hasan Hikmet Bey'in Hayatı

Hasan Hikmet'in babasının dedesi, 1862 yılında İstanbul'da ölmüş Beyzade Hacı Ahmet Bey'dir. Mevcut şecereye göre Hasan Hikmet'in soyu, sekizinci kuşakta Sokullu Mehmet Paşa'ya dayanır.¹ Hasan Hikmet'in dedesi Mehmet Şakir Efendi (1833-1907) İstanbul'da doğar. 1890-1891 (1308) yıllarında Sayıştay (Divan-ı Muhasebât) azalığı yapar.² Sultan Abdülmecid'in kızı Münire Sultan'ın kethüdalığını da yapan Mehmet Şakir Efendi, bir ara İskân-ı Muhacirîn Komisyonu'na da başkanlık eder.

Hasan Hikmet'in babası Mustafa Şehabeddin Efendi (1853-1907) de İstanbul'da doğar. Mekteb-i İbtidâî'de temel dinî bilgileri aldıktan sonra Valide Sultan Rüşdiyyesi'ne yazılır; Arapça, Farsça, Matematik ve Coğrafya tahsil

¹ Mevcut şecereye göre Hacı Ahmet Bey'in (ö. 1862) babası Mehmed Arif Bey (ö. 1816), onun babası Numan Bey (ö. 1805), onun babası Mehmed Emin Bey (ö. 1776), onun babası İsmail Bey (ö. 1747), onun babası İbrahim Bey (ö. 1666), onun babası Ahmet Bey, onun babası İbrahim Hanzade (1565-1623), onun babası da Sokullu Mehmet Paşa'dır. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, c. 2, s. 855-861. Hasan Hikmet'in çocuklarındaki bu şecere, Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nce de onanmıştır. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, 25.09.2012 tarih ve 2012/10121 karar numarasıyla İstanbul 20. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 26.05.2011 tarihli 2011/236 numaralı kararını onanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. http://vatandas.yargitay.gov.tr/proxyYargitay/jsp/yargitay_jsp/yargitayDosyaSorguDaire.html (Erişim Tarihi: 10.03.2013)

² Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü, Ankara, 1997, s. 53-54, 358.

eder. İstanbul Belediyesi Muhasebe Kalemî'ne girer. Bilahare İstanbul Belediyesi'nin meclis ve mühendislik kalemlerinde çalışır ve 1892 yılında, Bimarhane Birinci Kâtipliği'ne getirilir.³ Daha sonra Meclis-i Mebusan Kalemî'ne girer ve Meclis-i Mebusan Umumî Kâtipliği yapar. Kendisine üçüncü rütbeden hizmet madalyası verilir ve Üsküdar'da vefat eder. Hasan Hikmet'in babası ve dedeleri, Eyüp'te kabri bulunan, Nakşibendî şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'nin de müritlerindendir.

Hasan Hikmet'in annesi Fatma Zehra Hanım (1866-1933) da İstanbul doğumludur. Fatma Zehra Hanım, eşinin ölümünden sonra, hazinedar olan kardeşi Halil Bey vasıtasıyla Sanayi-i Nefise'de resim eğitimi alır.

Hasan Hikmet, 25 Temmuz 1894 tarihinde, ailenin tek çocuğu olarak Üsküdar, İhsaniye mahallesinde doğar.⁴ Dönemine göre varlıklı bir aileden geldiği için müreffeh bir çocukluk dönemi geçirir. Aile, genellikle kışları Üsküdar'da, yazları ise Boğaziçi'nde kiralanan yalılarda geçirir. Hasan Hikmet'in babası ve dedesi, saraya ve hanedana yakın kimselerdir. O nedenle Hasan Hikmet'in sünnet düğününe saray çevresinden bile katılanlar olur. İlköğrenimine 1901 yılında Üsküdar'da Fıstıklı Mekteb-i İbtidâisi'nde başlar. Burada ilkokullarda tahsili şart olan temel dersleri gördükten sonra 1 Eylül 1904 tarihinde "pekiyi" derece ile mezun olur.⁵ Daha sonra Üsküdar Merkez Rüşdiyyesi'ne devam eder. 1 Eylül 1907 tarihinde ortaokuldan da "pekiyi" derece ile mezun olur.⁶ Aynı yıl babası vefat ettiği için annesiyle birlikte

³ BOA, Dosya No: 91 / 417.

⁴ Hasan Hikmet'in Nüfus Cüzdanı Sûreti'nde kayıtlı olduğu adres, "Üsküdar, İhsaniye mahallesi, Sultaniye sokağı, 3. Yeri, 21 nolu hane" şeklinde verilir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ Dosyası, Nüfus Cüzdan Sûreti.

⁵ Hasan Hikmet'in mekteb-i ibtidaiyye şهادetnâmesinde gördüğü dersler ve aldığı notlar şu şekilde verilir:

"Kur'ân-ı Kerim: 10, Tecvid: 10, Dinî İlimler: 10, Ahlak: 10, Sarf-ı Osmanî: 10, İmlâ: 10, Kıraat: 10, Hesap: 10, Osmanlı Coğrafyası: 10, Osmanlı Tarihi: 10, Sülûs: 10, Rika: 10

Fıstıklı Mektebi münthê sınıf şâkirdanından Hasan Hikmet Efendi bin Mustafa Bey mekâtib-i ibtidaiyyede tahsili meşrû olan bâlâda muharrer derslerden lede'l-ımtihan malumât-ı müktesebesî derece-i kâfiyyede görülüp ber-vech-i bâlâ kazandıği numaraların mecmuu yüz yirmi adede bâliğ olmağla derecesi aliyü'l-a'lâ itibar olunmuştur." Fotokopisi elimizde olan diplomanın orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ dosyasında mevcuttur.

⁶ Hasan Hikmet'in Üsküdar Merkez Rüşdiyyesi'nden aldığı şهادetnâmede gördüğü dersler ve aldığı notlar şu şekilde verilir: "Kur'ân-ı Kerim Maa-Tecvid: 10, Ulûm-ı Diniyye: 10, İlm-i Ahlak: 10, Sarf ve Nahv-i Osmanî: 9, Kitabet: 10, İmla ve Kıraat: 10, Arabî: 8, Farişî: 7, Malumât-ı Zirâiyye: 10, Hesap: 10, Hendese: 10, Coğrafya: 10, Tarih: 10, Hıfzussıhha: 10, Resim: 10, Hüsn-i Hat: 10

Üsküdar Merkez Rüşdiyyesi münthê sınıf şâkirdanından Hasan Hikmet Efendi mekâtib-i rüşdiyyede tahsili meşrû olan bâlâda muharrer ulûm ve fûnûn ve el sine ve hutûtta lede'l-ımtihan

anneanesi ile dayısının Fatih'teki konağına yerleşir ve lise tahsili için Vefa İdadî-i Mülkîsi'ne kaydolar. Hasan Hikmet kaydolduktan kısa bir süre sonra Vefa İdadisi ciddi bir tadilat geçirir. Kışlık teneffüşhanesi, jimnastik salonları, fizik, kimya, hayvanat ve nebatat laboratuvarları ile modern bir görünüme kavuşan⁷ bu okulda Hasan Hikmet dört yıl okur ve 27 Temmuz 1911 tarihinde, "iyi" derece ile mezun olur.⁸ Hasan Hikmet'in lise yılları, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki buhranlı döneme tekabül eder. Gazete ve dergi sayılarının arttığı, her türlü fikrin sınırsız bir serbestlikle ifade edildiği, siyasî, gayr-i siyasî pek çok derneğin kurulduğu bu dönemde Hasan Hikmet de sosyal ve siyasî meselelere ilgisiz kalmaz. Hasan Hikmet, Vefa İdadisi'nde okurken öğrencileri üye kaydetmek için gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının ısrarıyla Cemiyet'e üye olur fakat daha sonra bundan pişmanlık duyar. Bu pişmanlığını çocuklarına: "*Partiye girdim; önce Balkanları kaybettik, sonra memleket elden gitti. Bundan sonra ne kendim girer ne de çocuklarımın girmesine izin veririm.*" şeklinde ifade eder. Hasan Hikmet'in, Mehmet Akif ve Eşref Edib ile tanışması da lise yıllarına rastlar. Bu tanışıklıkta *Sırat-ı Müstakim* dergisinin ve Mehmet Akif ile aynı muhitte (Fatih) oturmalarının büyük tesiri olduğu muhakkaktır. Hasan Hikmet, liseyi bitirdikten sonra Darülfünun-ı Osmanî Hukuk şubesine girer. Hukuk Fakültesi'ni tercih etmesinde, kendisi de hukukçu olan Eşref Edip'in tesiri olur. 14 Aralık 1913 tarihinde, kadrosu boş olan Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemi mülazımlığında devlet hizmetine girer. Üniversiteyi

tebeyyün eden malumât-ı müktesebesine nazaran kazandığı numaraların mecmuu yüz elli dört adede bâliğ olmakla derecesi alıyyü'l-a'lâ itibar olunmuştur." Fotokopisi elimizde olan diplomanın orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ dosyasında mevcuttur.

⁷ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 518'den naklen Hayriye Muhammedi, *Vefa Lisesi'nin Eğitim Tarihimizdeki Yeri ve Önemi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.148.

⁸ Hasan Hikmet'in Mekteb-i İdadî-i Mülkî Şehadetnamesi'nde gördüğü dersler ve aldığı notlar şu şekilde verilmiştir: "Ulûm-ı Diniyye: a'lâ, Ahlak ve Malumat-ı Medeniyye: alıyyü'l-a'lâ, Türkçe ve Kitabet: alıyyü'l-a'lâ, Arabî: karîb-i a'lâ, Fârisî: karîb-i a'lâ, Fransızca: vasat, Tarih: a'lâ, Coğrafya: a'lâ, Hesap ve Cebir: a'lâ, Hendese: karîb-i a'lâ, Kozmoğrafya: vasat, Hikmet ve Mihanik: a'lâ, Kimya: a'lâ, Tarih-i Tabîî: a'lâ, Hıfzussıhha: alıyyü'l-a'lâ, Usul-i Defterî: a'lâ, Resim: a'lâ, Hüsn-i Hat: karîb-i a'lâ, Malumat-ı Kanuniyye: alıyyü'l-a'lâ, Hüsn-i Hal ve Hareket: alıyyü'l-a'lâ.

Merhum Mustafa Şehabeddin Bey'in mahdumu Hasan Hikmet Efendi programa dahil olup esamisi bâlâda beyan olunan ulûm ve fûnûnu tahsil ile her sene nihayetinde heyet-i mühayyize marifetiyle imtihanları bi'l-icra her fennin hizasında gösterilen derecâtı kazandığı ve derecât-ı mezkûrenin mecmuuna nazaran a'lâ mertebesini ihrâz eylediği cihetle işbu şehadetnâme yedine itâ kılınmış ve efendi-i mûmâ-ileyhe Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nde muharrer imtiyâzâta kesb-i salahiyet eylemiştir." Fotokopisi elimizde olan diplomanın orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ dosyasında mevcuttur.

bitirmediği için öğleden önceleri Hukuk Fakültesi'ne, öğleden sonraları da daireye gider. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla eli silah tutan herkes silâh altına alınınca, Hasan Hikmet de 31 Temmuz 1914 tarihinde bu görevinden ayrılır. Hasan Hikmet'in ayrılışından bir gün sonra Almanya Rusya'ya savaş açar ve Fransa'da seferberlik ilan edilir. 2 Ağustos 1914 günü ise Osmanlı Devleti, Almanya ile İttifak Antlaşması imzalar ve Osmanlı topraklarında seferberlik ilan edilir. Hasan Hikmet, 19 Ağustos 1914 tarihinde Üsküdar Askerlik Şubesinde eğitime gönderilmek üzere askere alınır. Dolayısıyla, son senesine gelmiş olan tahsili de yarım kalır. Yaklaşık 15 ay askerî eğitim gördükten sonra, 13 Kasım 1915 tarihinde ihtiyat zabıt vekili olarak 16. Kolordu Telgraf Takımı'nın emrine verilir. İtilaf güçlerinin Çanakkale cephesinde başarısızlığa uğraması üzerine Ruslar Doğu cephesinde taarruza geçer; 1916 Şubatında Erzurum'u, Nisanında Trabzon'u ve Temmuzunda da Erzincan ve Muş'u ele geçirirler. Osmanlı Devleti'nin Kafkas cephesine yüklü asker sevkıyatı üzerine Hasan Hikmet de ilk olarak 16. Kolordu Telgraf Takımı'na muhabere yedek subayı olarak tayin edilir. Bu sırada 16. Kolordu'nun bağlı olduğu 2. Ordu'nun komutanı Ahmed İzzet Paşa'dır.⁹ Hasan Hikmet, 14 Eylül 1916 tarihinde teğmenliğe (mülazım-ı sâni) terfi ettirilir. Bu terfiden kısa bir süre sonra, Aralık 1916'da, Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu'nun komutanı olur.¹⁰ Mondros Mütarekesini müteakip, 23 Aralık 1918 tarihinde terhis olur.¹¹ Askerliği müddetince 16. ve 4. Kolordu Telgraf Takımları'nın 5., 8. ve 12. fırkalarında görev yapar ve askerlik mesleğindeki üstün gayret ve başarılarından dolayı, Beşinci Mecîdi nişanı ve bir adet harp madalyası ile taltif edilir. Muhabere yedek subayı olarak dört sene Kafkas cephesinde askerlik yapan Hasan Hikmet, Tebriz'e kadar gider, hatta uzun süre kendisinden haber alınmaz. Annesi Fatma Zehra Hanım, oğlunun durumu hakkında bilgi almak için Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazar. Mustafa Kemal Paşa, cevabî mektubunda Hasan Hikmet'in sağ ve sağlıklı olduğunu bildirir.¹² Bununla birlikte askerliği müddetince çok sıkıntı çeker. Hasan Hikmet, ileriki yıllarda çocuklarına aç kaldıkları zaman süpürge tohumundan ekmek yapıp yediklerini,

⁹ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), (Prosopografik Rehber)*, İsis Ltd., 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 18.

¹⁰ Sinan Kunalp, a.g.e., s. 18.

¹¹ Maliye Nezareti Evrak-ı Nakdiyye ve Levazım Müdüriyeti'nin "Şurâ-yı Devletin Gayr-ı Devâirden Mesalih-i Şahsiyyeye Dâir Verilen Mazbatalara Mahsus Varak"ı, Cild: 162, Teselsül numarası: 16164. Aslında terhis tezkeresi olan bu belgenin orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ dosyasında mevcuttur.

¹² Ailenin verdiği bilgiye göre Atatürk'ün cevabî mektubu, Fatih yangınında diğer değerli eşyalarla birlikte yok olmuştur.

fakat o sıkıntılar ölçüsünde ilahî inayete de mazhar olduklarını anlatır. Çok iyi bildiği Mors alfabesini de askerliği döneminde öğrenir.

Terhis olduktan sonra tekrar Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemî'nde çalışmaya başlar ve yarım kalan tahsilini tamamlamak için Hukuk Fakültesi'ne devam eder. O sırada imtihanların başlaması ve derslere devam mecburiyeti gibi sebeplerden dolayı dairedeki görevini hakkıyla yerine getiremeyeceği gerekçesiyle 1918 Aralığının sonunda istifa eder. 8 Mart 1919 tarihinde, İstanbul Belediyesi Fatih Şube-i İdariyesi Muhasebe Kalemî kitabetine girer. O senenin yazında Dârülfünun-ı Osmanî Hukuk şubesinden "Pekiyi" derece ile mezun olur.¹³ Terceme-i hâlinde Arapça, Farsça ve Fransızca lisanlarına aşina olduğu yazılıdır.¹⁴ Mezuniyetini müteakip 29 Temmuz 1919 tarihinde, Fatih Şube-i İdariyesi Zabıta-i Belediye müfettişliğine atanır. Bilahare değişik görevlerle Bayezid ve Beyoğlu ilçelerinin zabıta müdürlüklerinde çalışır. Özellikle Beyoğlu'nda çalıştığı dönemde, halkın sağlığını tehlikeye atanlara fırsat vermediği ve asayişin sağlanmasında tavizsiz olduğu için bazı çevrelerce "Sarı Hikmet" unvanıyla anılır. Fakat Hasan Hikmet Bey, aldığı tahsile ve kabiliyetlerine uygun bulmadığı zabıta işlerinde çalışmaktan memnun olmaz. 21 Ekim 1926 tarihinde, Müfettiş-i Umumilik Memuriyet-i Âliyesi'ne verdiği dilekçede öncelikle yedi seneden fazla bir zamandan beri belediyenin zabıta biriminde yoğun bir şekilde çalışmanın, hem maddî hem de manevî bünyesine

¹³ Darülfünun-ı Osmanî Mezuniyet Şahadetnamesi'nin orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ dosyasında mevcuttur. Bu diplomada şöyle yazar: "Dersâadet Dârülfünun-ı Osmanî Mezuniyet Şahadetnâmesi, Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi'nde tahsilini ikmal ve bi'l-ımtihan a'lâ derecede isbat-ı liyakat ve ehliyet etmiş olan Asitane'den müteveffa Mustafa Şahabeddin Efendi'nin mahdumu yirmi beş yaşında Hasan Hikmet Efendi'ye işbu mezuniyet şahadetnâmesi i'tâ kılındı. Fî 16 Şevval 1337 ve fî 13 Temmuz 1335. Müdür-i Mekteb Rauf, Maarif-i Umumiyye Nâzırı. Şehremâneti Sicil Kalemince Görülmüştür 28 Temmuz 335, Şehremâneti Sicil Kalemî Hâzım, İşbu suret aslına mutabıktır"

¹⁴ Hasan Hikmet Bey, Memurin ve Ketebe ve Müstahdem-in Devlet-i Aliyyenin Terceme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka'da özgeçmişini şu şekilde ifade eder: "Üç yüz on altı sene-i rumisinde Üsküdar'da Fıstıklı Mekteb-i İbtidâisine bed' ile mukaddemât-ı ulûm ve fûnunu bi'l-ikmal alıyyü'l-a'lâ dereceden şahadetname bi'l-ahz Üsküdar Merkez Rüşdiyyesine kaydolunarak mekteb-i mezkurdan kezalik alıyyülâ dereceden şahadetnameye nâil oldum. İdadî tahsilini Vefa Mekteb-i İdadisinde ikmal ederek a'lâ derecede şahadetname ile neş'et ettim. 17 Eylül 327 tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şahaneye müdavemetle dördüncü sınıfa kadar irtika ve o esnada ilan edilen seferberlik dolayısıyla hizmet-i maksûre ile taht-ı silaha alınarak mektebden infikak ve 23 Kanunuevvel 334 tarihinde ihtiyat zabitanı meyanında terhis olunarak tekrar tahsilime avdet eyledim. Elyevm mekteb-i mezkûrun muntehi sınıf imtihanlarını ikmâl ile meşgulüm. Türkçe lisanıyla tekellüm ve kitabet ederim. Arabî, Farsî, Fransızca lisanlarına aşınayım. Münteşir eserim yoktur. İhtira-ı berat ve ruhsatnamem ve bir memuriyete ait intihabnâmem yoktur." Belgenin orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ Dosyasında mevcuttur.

zarar verdiğini anlatır; daha sonra kendisi gibi hukuk mezunu bir kişinin kabiliyetlerine uygun ve memleket için daha faydalı çalışma alanlarında istihdam edilmesinin zaruretini anlatır.¹⁵ Hasan Hikmet, daha önce de bu nevi dilekçeler vermiş ama dikkate alınmamıştır. Bu son dilekçeyle durumun değişmeyeceğini anladıktan sonra, bir daha bu türden bir dilekçe vermez. Hasan Hikmet, yaklaşık 27 sene İstanbul’u değişik semtlerinde zabıta müfettişi olarak çalıştıktan sonra, 1 Ocak 1946 tarihinden itibaren Eminönü Belediyesi’nde evlendirme memuru olarak çalışmaya başlar ve 1959 Şubat’ına kadar bu görevde kalır. Daha sonra, İstanbul Belediyesi Hesap İşleri Müdürlüğü Murakıplığı’na atanır. 13 Temmuz 1959 tarihinde, yaş haddinden emekli olur.

¹⁵ “Müfettiş-i Umumîlik Memuriyet-i Âliyyesine

Yedi seneyi müteceviz bir zamandan beri bilâ-fasıla zabıta-i belediye müfettişlik ve merkez memurluklarında mümkün olan azim ve gayretle çalışarak bu müddet zarfında her türlü istirahat-i fikriyye ve maddiyye imkânından ve hatta en tabîi ve mübrem ihtiyacât-ı insaniyyemin bile ifâsından mahrum bir halde bir hayat-ı feragat ve mücadele imrâr eyledim. Gerçi bu bir şeref ve fazilet ise de bu ağır şerâit altında mürûr eden senelerin mütemadî mesaisi ahvâl-i sıhhiye ve vücudiyyem üzerinde gayr-ı müsaid bir teessür icrâsından hâli kalmadı. Bu tesirat neticesinde hâsil olan za’fiyet-i vücudiyyem hasebiyle zabıta-i belediyeden gayrı diğer bir sınıfa nakl ve tahvil-i memuriyetim muhtelif vesilelerden bilistifade kerrâren makam-ı âlilerinden arz ve rica kılınmıştı. Beyoğlu Merkez Memurluğunda bulunduğum zamana tesadüf eden son teşebbüsüm “şimdilik” kayd-ı ihtirâzîsiyle müstakbele taalluk buyurulmuştu.

Evvelce de arz etmiş olduğum vecihle 331 / 332 senesi hukuk mezunlarından olan âcizlerinin saha-i ihtisas ve faaliyeti esasen zabıta-i belediye mesleği olmayıp her ferdin kabiliyet ve derece-i ihtisas ve kabiliyetiyle münasip yerlerde istihdamı emrinde ki malum-ı âlileri olan düstur ve zaruret-i idarî nokta-i nazarından Emanet-i Celile’ye ve bittabi millete daha metin sûretle çalışabileceğim idarî, hukukî ve iktisadî sahalardır. İhtiyat Zabıtlığının verdiği salahiyetle zabt u rabtla alakadar meslek-i zabıtada olan hizmetim esas mesleğimden hariç, muvakkat bir zamana münhasır kaldığı takdirde belki müsmir olabilecek bir vazifedir. Yalnız bunun temadisi bir taraftan müktesebât-ı ilmiyyemin ziyâi dolayısıyla hizmet-i kabiliyetimin gittikçe tenakusunu, diğer taraftan da memlekette az çok tahsil görerek yetişmiş bir memurun daha nâfi bir sûrette çalışabileceği vazife sahasından uzak bulunmakla memleket namına da binnetice zararı mücib olacağı şüphesizdir.

Esbâb ve delâil-i meşrua-yı maruziyyeye binaen zabıta-i belediye sınıfında icrâ-yı faaliyeti kabiliyet-i vücudiyye, maddiyye ve maneviyyemle telife imkân bulamadığımdan lutfen bendenizin artık bu şubeden afvımla esasen senelerden beri Emanet vezâif komisyonunda kesb-i malumat ve bilhassa üç sene fasıla ile iki defa heyet-i teftişiyeye emrinde bulunduğum zamanlarda görmüş olduğum tatbikat dolayısıyla vezâif-i umumiye-i teftişiyede dahi ikmâl-i mümarese eylemiş olmakla beraber esasen ilk vazifelerimin muhasebelerde bulunması hasebiyle usûl-i muhasebe hakkında da lazım gelen malumatı hâiz bulunduğumdan heyet-i teftişiyede mevcut münhal mâli müfettişliğe, buna imkân bulunmadığı takdirde herhangi bir münasip memurun zabıta-i belediye sınıfına nakliyle, umûr-ı hukukiyye, umûr-ı iktisadiye, mâliyye ve ihsâiyyât ve neşriyat müdüriyetlerinde münasip bir memuriyete maaş-ı hâliyyemle nakl ve tahvilim hususunda delâlet-i âliyyelerinin sezâvâr buyurulması maruzdur efên(dim) 21 Teşrinievvel 926. Heyet-i Teftişiyeye-i Umumiyye Zabıta-i Belediye Merkez Memurlarından Hasan Hikmet, Sicil Numarası 148.”

Emekli olduktan sonra Fatih Karagümrük'te oturur.¹⁶ Emekliliğini kitap okuyarak ve basın dünyasını yakından takip ederek geçirir.

Hasan Hikmet ilk evliliğini Girit'ten Çengelköy'e hicret etmiş, 1900-1901 (1316) doğumlu¹⁷ Mevhibe Hanım'la yapar. Fakat Hasan Hikmet'in bu evlilikten hiç çocuğu olmaz. Mevhibe Hanım'ın ölümü üzerine, ikinci evliliğini 15 Temmuz 1946 tarihinde, aynı sokakta oturan Ayşe Nesibe Kırcı Hanım'la yapar.¹⁸ 1916-1917 (1332) İznik doğumlu Nesibe Hanım, Fatih Camii-i Şerîfi dersiamlarından, İznik müftüsü Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi¹⁹ ile Şerife Hanım'ın²⁰ kızıdır. Nesibe Hanım, ilköğrenimini Fatih'te yaptıktan sonra Beyoğlu Enstitü ve Olgunlaşma Okulu'ndan mezun olur. Hasan Hikmet evlendikten iki yıl sonra, 1948'de ilk kızı Fatma Esra Demirbağ, 1950'de ikinci kızı Şerife Sema Demirbağ, 1953'te üçüncü kızı Saima Saliha Selma Demirbağ²¹ ve 1959'da da oğlu Mustafa Emin Demirbağ²² dünyaya gelir. Ayşe

¹⁶ 27.3.949 tarihinde Eminönü Belediye Şubesi evlendirme memuru iken doldurduğu beyannamede bu evin dokuz odalı olduğu yazılıdır.

¹⁷ 2.11.1931 tarihinde verdiği mal bildirim beyannamesinde hanımı Mevhibe Hanım 1316 doğumlu olarak gösterilir.

¹⁸ Eminönü Belediyesi Evlendirme Dairesi, Evlenme İşleri Memurluğuna Mahsus Sicil Defteri, No: 15460. Fotokopisi elimizde olan Evlilik Cüzdanı'nın aslı kızlarındadır.

¹⁹ “1870 senesinde Batum'un Hulo kasabasının Canbezeler köyünde doğdu. Bölgenin âlimlerinden ve müderrislerinden Bayraktaroğlu Mehmet Efendi ile Havva Hanım'ın oğludur. Babası Mehmet Efendi, 1899'da Canbezeler köyünde vefat etmiştir. İlk tahsilini memleketinde babasından gördü. 1888 senesinde İstanbul'a geldi ve Fatih Tetimme-i Sadise Medresesine kayıt oldu. Fatih Camii kürsü şeyhlerinden Tırnovalı İdris Sıtkı Efendi'den 1900'de icazet aldı. 1903'te müderrisliğe başladı. 1907'de ibtidâî hariç İstanbul müderrisliği derecesine yükseldi. 1909'da Dârü'l-hilâfetü'l-Aliye'de muallimliğe başladı. 1916'da İznik müftülüğüne tayin oldu. 1918'de Fetvahaneye mukayyitliğine ve hafızkütüplüğüne atandı. 1921'de Süleymaniye Medresesi Kelam Şubesi Müdürü oldu. 1921–1922 seneleri arasında huzur-ı hümayun derslerine muhatap olarak katıldı. Fatih, Derviş Ali Mahallesi'nde ikamet etmiştir. Hüseyin Hüsnü Efendi, 14 Nisan 1932 tarihinde vefat etti. Orta boylu, ela gözlü ve buğday tenli idi. Gürcüce ve Arapça bildiği sicil dosyasında belirtilir. Kabri, Edirnekapı Sakızağacı Kabristanı'ndadır. Hocası Şumnu Müderris Mustafa Mestan Efendi'nin kızı Ayşe Hanım ile evlendi. Nurettin, Fehmi, Ayşe Nesibe ve Huriye adında dört çocuğu vardı. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin akrabalarından yaklaşık 40 hane 1877/1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında Adapazarı Küçücek nahiyesine hicret etmiştir.” Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, İstanbul 2010, s. 274.

²⁰ Şerife Hanım, Fatih dersiamlarından Cumaatikli Mustafa Mestan Efendi ile Ayşe Hanım'ın kızıdır. İbrahim Ağa'nın oğlu olan Mustafa Mestan Efendi, Şubat-Mart 1846'da (Hicrî 1262 Rebiülevvelinin evahirinde) Cumaatik'te doğmuştur. Mekteb-i ibtidâîyi bitirdikten sonra 1862 (Hicrî 1279) yılı başlarında Şumnu kasabası Ağa Cami'-i Şerifi Medresesi'nde merhum Mustafa Efendi'den dört sene ders aldıktan sonra 1866-1867 (Hicrî 1283)'te İstanbul'a gelerek Fatih dersiamlarından Sivaslı Mustafa Asım Efendi'nin derslerine devam etmiş ve 1879-1880 (Hicrî 1297) tarihinde icazet almıştır. BOA, 604 Mustafa Mestan Efendi.

²¹ Metinde Hasan Hikmet'in kızlarından aktarılan bilgiler, 26 Temmuz 2012 tarihinde kızlarıyla yaptığımız röportajdan alınmıştır.

Nesibe Hanım kocasından yaklaşık dokuz yıl önce, 8 Aralık 1967 tarihinde vefat eder. Hasan Hikmet, ciddî hiçbir rahatsızlığı olmamasına rağmen, son yıllarında yaşlılıktan kaynaklanan tansiyon problemleriyle uğraşır ve 26 Nisan 1976 tarihinde geçirdiği kalp kriziyle hayata gözlerini kapar. Büyük bir katılımla Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği'ne defnedilir.

2. Hasan Hikmet Bey'in Şahsiyeti

Hasan Hikmet Bey, fizikî yapısı itibariyle uzun boylu, zayıf, sarışın, ela gözlü, açık tenli ve zarif bir insandır. Ruh portresi olarak da sâkin, soğukkanlı, hiçbir zaman fevrî davranışlarda bulunmayan, kendisinden bahsedilmesinden hoşlanmayan, mütevazı ve müşfik bir insandır. Şefkat ve merhamet duyguları insanlarla da sınırlı değildir. Bütün canlılara karşı engin bir sevgisi ve onların hayat haklarını koruma noktasında aşırı hassasiyeti vardır. Emin Demirbağ, babasının örümcekleri bile öldür(t)mediğini, en fazla bir bez veya kâğıt parçasıyla alıp tabii ortamlarına bıraktı(rdı)ğınını söyler.

Hasan Hikmet, insanların ihtiyaçlarını gidermeyi, herkesin elinden tutmayı seven, yardımsever bir insandır. Mahallesindeki komşuların radyoları bozulduğu zaman, hiçbir ücret almadan tamir eder, bazılarına da radyo yapıp hediye eder. Emin Demirbağ, babasının – muhtemelen askerlik döneminde kazandığı bir beceri olarak – malzemelerini bir araya getirerek sıfırdan radyo ve telsiz yapabildiğini, elektrik işlerinden çok iyi anladığını, hatta kendisinin teknik okula gidip jeofizik mühendisi olmasında babasının dolaylı bir tesirinin olduğunu söyler.

Hasan Hikmet'in bir diğer özelliği ise son derece disiplinli, düzenli, titiz ve hassas olmasıdır. Belediye arşivindeki dosyasını incelediğimizde, kendisine terettüp eden vazifeleri büyük bir dikkat ve itinayla yerine getirdiğini, özellikle zabıta memuru olarak görev yaptığı dönemde pastane, lokanta gibi halkın sağlığıyla ilgili işlerde büyük bir titizlik gösterdiğini görürüz. Emin Demirbağ da babasının resmî işlerde, özellikle evrak ve dilekçelerin yazımıyla ilgili hususlarda büyük bir dikkat ve itinayla hareket ettiğini söyler.

Hasan Hikmet sâkin karakterli ve yumuşak huylu bir insan olmasına rağmen, inandığı değerleri ve doğruları zamanın veya insanların arzusuna göre değiştirmeyen, sağlam karakterli bir insandır. Nitekim hiç kimseyle herhangi bir mücadeleye girmemekle birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Sebilürreşâd*'da

²² Metinde Prof. Dr. Mustafa Emin Demirbağ'dan aktarılan bilgiler, kendisiyle 16 Ağustos 2012 tarihinde, Maslak'taki İTÜ Maden Fakültesi binasında, babasıyla ilgili yaptığımız röportajdan alınmıştır.

kaleme aldığı fikirlerini ve kazandığı dostlukları hayatının sonuna kadar devam ettirmiş ve 1951 Ekiminde İlim Yayma Cemiyeti'nin ve ilk İmam Hatip Okulu'nun açılması konusunda destek olmuştur. Hiçbir konuda hiç kimseye kin tutmayan, insan ilişkilerinde her zaman seviyeyi koruyan ve senli-benli olmaktan ziyade sizli-bizli konuşmayı tercih eden bir insandır.

Yazılarında da görüldüğü üzere millî ve manevî değerlere bağlı, tarihe ve tarihî şahsiyetlere saygı gösterilmesi konusunda son derece hassastır. Emin Demirbağ, bu bağlamda şöyle bir hatırasını anlatır:

“1974'te hizmete giren Haliç Köprüsü yapılırken, o bölgedeki mezarlıklar da istimlak edilip yol yapılıyordu. Yol çalışması yapılırken mezarların nakli konusunda çok hassas davranılmıyordu. Dedelerimiz o bölgedeki mezarlarda yattığı için nakiller yapılırken, babam çok rahatsız olmuştu. Babamın sık sık oraya gidip çalışmalarını izlediğini, yetkililere belli hassasiyetleri hatırlattığını, tarihe ve atalarımıza daha saygılı davranılması gerektiği ikazında bulunduğunu ve babamla beraber kemikleri çuvallara doldurup Edirnekapı Şehitliği'ne taşıdığımızı çok iyi hatırlarım.”

Metafiziğe kuvvetle inanan Hasan Hikmet, hayatının bir döneminde – muhtemelen 1940'lı yıllarda – ruh çağırma seanslarına da katılır. Bu katılımında Bergson mistisizminin ve ruh çağırma modasının etkisi olduğu gibi İslamî kaynaklardan gelen metafiziğin teyidi düşüncesi de olabilir. Çünkü onun ruha ve manaya olan inancı, Batı kaynaklı değildir. Bu dönemde okuduğu kitaplardan birisi de Bedri Ruhselman'ın *Ruh ve Kâinat* (1946) adlı kitabıdır. Bir ara Masonlar ve Masonlukla ilgili kitapları da merak ve dikkatle okur.

Hasan Hikmet, dürüstlüğüyle de dikkat çeken ve gelecek nesillere örnek olan bir şahsiyettir. Çocuklarına, görevi gereği kendisine birçok imkânlar sunulduğunu, fakat hiçbirini kabul etmediğini söyler. Maddiyata hiç önem vermeyen Hasan Hikmet, vefat ettiği zaman kirada oturduğu²³ gibi çocuklarına

²³ 2.11.1931 tarihinde verdiği mal bildirim beyannamesinde sahip olduğu emlak olarak sadece içinde oturduğu, validesinden müntakıl dört odalı evi gösterir. Fakat bu ev, 12 Ekim 1959 tarihindeki Fatih yangınında, içindeki bütün eşyaları, saraydan gelen hediyeleri, hatıraları, kitapları, mektupları ve belgeleriyle beraber kül olmuştur. Kızlarının ifadesine göre Hasan Hikmet Bey, bu duruma çok üzülmüş ve bu hüznünü “Geçmişimiz yandı.” diyerek ifade etmiştir. 26 Temmuz 2012 tarihinde, kızlarıyla yaptığımız görüşmede yangından sonraki durumu şu şekilde anlattılar: “1959 yılında sokaktaki bir evde çıkan yangında 5 evle birlikte bizim evimiz de yandı. Sokağımızdaki komşumuz Hacı Baba'nın on beş odalı konağının bir odasını bize açtılar. Kısa bir süre sonra aynı sokakta oturan yüksek maden mühendisi dayımızın evine ve daha sonra da aynı mahalledeki kâgir bir eve kiracı olarak taşındık. O dönemde Kızılay “Onlar, zengin

da emekli maaşından başka hiçbir şey bırakmaz. En çok arzu ettiği şey, genç nesillerin en iyi şekilde yetişip memlekete faydalı vatandaşlar haline gelmesidir. O nedenle çok partili hayata geçişle başlayan kısmî hürriyet ortamından istifade ederek, “*millî ve manevî değerleri ihya ederek geleceğe taşımak ve ilim ve irfan çalışmalarını destekleyerek yaygınlaştırmak*” amacıyla kurulan İlim Yayma Cemiyeti’nin kurucuları arasına girer.²⁴ Çocuklarına devamlı “*Biz bu memleketi savaşarak kurtardık, sizler hazıra kondunuz.*” diyerek vatanın kıymetini bilmek ve ona göre çalışmak gerektiğini söylemiş.

Hasan Hikmet, aile mefhumuna çok önem veren bir kişiliğe sahiptir. Bu konudaki hassasiyeti o kadar ileri derecededir ki bir ara Menderes hükümeti tarafından kendisine Balıkesir Valiliği teklif edildiği halde çocuklarının eğitim hayatıyla ilgili duyduğu kaygıdan dolayı bu teklifi kabul etmez. Eşi Nesibe Hanım vefat ettikten sonra da çocuklarına hem annelik hem babalık yapar, eğitimleriyle ve sorunlarıyla yakından ilgilenir ve onları hayata hazırlar.

Hasan Hikmet insan ilişkilerine ve dostluklara çok önem veren bir kişidir. Gençlik döneminde, yakın çevresi içinde Eşref Edip (Fergan), Mehmet Âkif (Ersoy), İzmirli İsmail Hakkı, İznik Müftüsü Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi, Elmalılı Hamdi Efendi (Yazır), Bediüzzaman Said Nursi, Rasathane Müdürü Fatin Hoca (Gökmen) gibi son devir ilim ve din adamlarının önde gelenleri vardır. Mareşal Fevzi Çakmak da büyük saygı duyduğu kişilerdendir. Hasan Hikmet, Eşref Edib ve Fatin Hoca gibi kimselerle olan dostluklarını hayatının sonuna kadar devam ettirir. Eşref Edib, düzenli bir şekilde olmasa da, özellikle 1960-70’li yıllarda Hasan Hikmet’i sık sık evinde ziyaret eder; ülkenin ve İslam dünyasının ilmî ve fikrî hayatı hakkında fikir alış-verişinde bulunur. Hasan Hikmet, vefatına kadar Fatin Hoca’yı da sık sık rasathanede ziyaret eder, Fatin Hoca, kendisine gök cisimleri, onların hareketleri ve yeni keşifler hakkında bilgiler verir. Dostlarıyla olduğu gibi komşu ve mahalle esnafıyla olan ilişkilerinde de son derece samimi ve vefalı bir insandır. Emin Demirbağ’ın anlattığına göre babası birkaç günde bir çarşıya pazara çıkar, bazen kendisini de yanına alır, bir taraftan evin temel ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan mahalle esnafıyla sohbet eder. Hasan Hikmet, çarşı esnafıyla klasik müşteri-esnaf ilişkisinin ötesinde, dostane bir ilişkiye sahiptir. Sıla-yı rahime çok önem

insanlar.” diyerek bize hiçbir yardımda bulunmadı. Oysa bir yangın felaketi geçirmiştik ve o yangında bütün eşyalarımız, antikalar ve babamızın kitapları yanmıştı. Biz sadece kendimizi kurtarabilmiştik. Yanan konağımızın 500 metre karelik arsasını babam bir müteahhide verdi. Fakat elimize geçen para yeni bir ev alacak kadar değildi. O zamanlar İstanbulda arsalar pahalı değildi. Daha sonra babamın vefatına kadar kirada oturduk.”

²⁴ İlim Yayma Cemiyeti Resmî Web sitesine bkz. <http://www.iyc.org.tr/?q=3&h=243> (Erişim Tarihi: 10.03.2013)

veren Hasan Hikmet, yazları okul tatil olduktan sonra, ailesini toplar, bir araba tutar ve Erenköy’de oturan akrabaları Nuran ve Munise Hanımların evine gider.

Hasan Hikmet’in en çok değer verdiği şey ise eğitimidir. Kız erkek ayrımı yapmadan ısrarla, bütün çocukların okumasını ister. Çocuklarının hepsine yüksek tahsil yaptırması, onları devamlı surette okumaya teşvik etmesi ve memlekete faydalı eğitim kurumlarının açılması için gayret sarfetmesi, onun eğitime verdiği önemi gösterir.

3. *Sebilürreşâd* Dergisi ve Hasan Hikmet Bey

Hasan Hikmet’in kitap halinde basılmış hiçbir eseri yoktur.²⁵ Bununla birlikte Ebu’l-Ulâ Zeyne’l-Âbidin ve Eşref Edib Beylerin *Sırat-ı Müstakim* adıyla 27 Ağustos 1908 tarihinde haftalık olarak neşretmeye başladıkları ve başyazarlığını Mehmet Akif Bey’in üstlendiği²⁶ mecmuanın 8 Mart 1912’den sonra *Sebilürreşâd* ismiyle çıkan nüshalarında “İçtimaiyâta Garbçılık ve Bozgunculuk” üst başlığı altında periyodik olarak 56 adet yazısı yayınlanır. Yayın politikası olarak dinî, millî, içtimâî, edebî ve siyasi konularla ilgili haber, yazı ve şiirlere ağırlık veren bu mecmuada Hasan Hikmet, genellikle sosyal meselelerle ilgili önemli tahlil ve tespitlerde bulunur.

Hasan Hikmet, “Sebilürreşâd” isminin orataya çıkışının, *Kur’ân-ı Kerim*’den yaptıkları bir tefe’ülden kaynaklandığını söyler. Eşref Edib ve Mehmet Akif gibi yazı kadrosundan kişilerle mecmuaya yeni isim aradıkları bir gün *Kur’ân-ı Kerim*’den tefe’ülen bir yer açarlar. İlk dikkatlerini çeken Mü’min sûresinin 38. Ayeti olur. Burada gördükleri “doğru yol” anlamındaki “Sebilürreşâd” tabirini derginin yeni ismi olarak belirlerler. Dergiyi çıkaracakları sırada, bir problemle karşılaşır. Tahir’ül-Mevlevî’nin de bu isimle bir dergi çıkarmayı düşündüğünü, hatta imtiyazını da aldığını ama bir türlü yayına başlayamadığını öğrenirler. Bilahare Mehmet Akif’in Tahir’ül-Mevlevî’den ricasıyla “Sebilürreşâd” ismi, Eşref Edib Bey’e hediye edilir.²⁷

Sebilürreşâd dergisi, Millî Mücadele döneminin ağır şartları altında İstanbul’da yayın hayatına devam edemeyince Kasım 1920’de Kastamonu’ya taşınır. Bu dönemde yaptığı etkili yayınlarından dolayı Mustafa Kemal’in daveti

²⁵ Memurin ve Ketebe ve Müstahdemin-i Devlet-i Aliyyenin Terceme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka’sında kendi durumunu bu şekilde anlatır. Bu belgenin orijinali ile Hasan Hikmet’in ibtidaî, rüşdî ve idadî diplomalarının bir sureti İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ Dosyasında mevcuttur.

²⁶ Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. VIII.

²⁷ Eşref Edib, *İstiklal Mahkemelerinde (Sebilürreşâd’ın Romanı)*, (Haz. Ferit Gün), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 14.

üzerine Eşref Edib'le Mehmet Akif, 25 Aralık 1920'de, *Sebilürreşâd* klişelerini alıp Ankara'ya giderler.²⁸ Ankara için tehlike çanları çalmaya başlayınca, 1921 Eylül'ünde, *Sebilürreşâd* kısa süreliğine Kayseri'ye taşınır.²⁹ Sakarya Muharebesi'nden sonra, tekrar Ankara'da neşriyatına devam eder.³⁰ Zaferden sonra ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından önce ortaya çıkan fikir ayrılıkları üzerine *Sebilürreşâd* 1923 Mayıs'ında tekrar İstanbul'a taşınır.³¹ Fakat *Sebilürreşâd*'ın bundan sonraki yayın politikası, Millî Mücadele günlerindeki gibi memleketin fiilî ve maddî işgaline karşı çözümler üretmek şeklinde değil, ahlakî ve manevî sahadaki işgallere karşı tenkitlerde bulunmak, çözümler üretmek ve yeni kurulacak devletin sosyal, siyasî ve idarî sahalarda atması gereken adımları göstermek şeklinde olur.³² İşte Hasan Hikmet Bey'in *Sebilürreşâd*'daki ilk yazısı da derginin tekrar İstanbul'da yayımlanmaya başladığı, 16 Mayıs 1923 tarihli ilk nüshasında çıkar.³³ “İçtimâiyâtta Garbçılık ve Bozgunculuk” yazısının başlığı, daha sonraki yazılarının da üst başlığı hâline gelir. Bu başlık altında daha ziyade medeniyet – bedeviyet, hürriyet – esaret, milliyetçilik – ümmetçilik, kadın ve aile, eğitim sistemi, hukuk sistemi ve edebiyat gibi konuları ele alır. Bu konulardan hareketle cemiyetin manevî hastalıklarının tahlil edip çözümler üretmeye çalışır. Son yazısı ise “Mübarek Miraç Gecesi” başlığıyla 19 Şubat 1925'te³⁴ çıkar. Lozan Antlaşması'ndan sonra İslamcı kesimin TBMM'den ve etkin odaklardan tasfiye edilme sürecinde *Sebilürreşâd* dergisi ve yazarları da yaşanan hâdiselerden büyük ölçüde etkilenir. Nitekim 13/14 Şubat 1925 tarihinde Piran'da patlak veren ve ancak 15 Nisan 1925'te Şeyh Said'in Varto yakınlarında tutuklanmasıyla son bulan Şeyh

²⁸ Eşref Edib, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357-1938, s. 69.

²⁹ Eşref Edib, a.g.e., s. 96.

³⁰ Eşref Edib, a.g.e., s. 97.

³¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 98.

³² M. Zeki Ekici, *Sebilürreşâd Mecmuasının XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV'nci Cildlerinin Sistematik Tedkik ve Bibliyografik İndeksi*, Tezi Yöneten: Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1978. Tez No: 1883; “Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından önce Mayıs 1923'te *Sebilürreşâd* İstanbul'a geri döner. Kazanılmış olan bağımsızlığın İslamî bir devlet sisteminin kurulmasına hizmet etmediğinin, aksine tüm işaretlerin ‘Batılılaşma’nın devam edeceğini göstermesinin anlaşılması üzerine buna karşı şiddetli polemikler yayımlar fakat bu yazılarda Mustafa Kemal ismini kesinlikle zikretmez.” Esther Debus, *Sebilürreşâd (Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, (Çev. Atilla Dirim), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 39.

³³ *Sebilürreşâd*, c: 21, Aded: 528-529., 30 Ramazan 1341/16 Mayıs 1339, s: 61-63.

³⁴ *Sebilürreşâd*, c: 25, Aded: 639, 25 Receb 1343/19 Şubat 1341, s: 228-229.

Said isyanını fırsat bilen/bahane eden³⁵ İsmet Paşa hükümeti, ilk icraat olarak 4 Mart 1925'te Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu kabul eder ve akabinde *Sebilürreşad*'ın da içinde bulunduğu altı gazeteyi (*Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sebilürreşad, Aydınlık ve Orak-Çekiç*) 5 Mart 1925 tarihinden itibaren süresiz olarak kapatır;³⁶ pek çok kimseyle beraber Eşref Edib'i de İstiklal Mahkemelerine sevk eder. O günlerin atmosferini Eşref Edib, şu ifadelerle tasvîr eder: “*Takrîr-i Sükûn Kanunu gibi şiddetli kanunlar çıkmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş; her gün birçok adamlar tevkîf olunarak İstiklal Mahkemeleri'ne sevkediliyor. Sınırlar gergin. Güvenlik güçleri ise büyük bir faaliyet içerisinde.*”³⁷ Kısa bir süre sonra, şartların değiştiğini gören Mehmet Akif de İstanbul'dan Mısır'a hicret eder. Bundan sonra *Sebilürreşad*, 22 yıl boyunca yayınına ara verir. Fakat Eşref Edib, Tek Parti döneminde de boş durmaz ve farklı şekillerde yürüttüğü yayın faaliyetlerinin yanı sıra *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*'ın muharrir kadrosundan geride kalanlarla sohbet toplantıları düzenler.³⁸ II. Dünya Savaşı'nın bitmesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye için tehdit algısı oluşturması, Türkiye'nin kendi varlığını ve bütünlüğünü koruma güdüsüyle daha demokratik Batılı ülkelere yaklaşması ve uzun yıllar devam eden Tek Parti yönetiminin baskıcı politikaları 1945'ten sonra Türkiye'de demokrasi taleplerinin daha yüksek sesle ifade edilmesine sebep olur. 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması ve basında muhalif seslerin yükselmesine paralel olarak *Sebilürreşad* dergisi de Mayıs 1948'de ikinci defa olarak Latin alfabesiyle yayın hayatına başlar.³⁹ 1966 Şubat'ına kadar devam eden bu dönemde *Sebilürreşad*, öncelikle Halk Partisi'nin, ikinci derecede de Demokrat Parti'nin din, siyaset ve laiklik anlayışlarını tenkit eden⁴⁰ ve İslam dünyasının problemlerini ele alan yazılar neşretmeye başlar. Fakat Hasan Hikmet'in bu devrede kendi ismiyle çıkmış herhangi bir yazısı yoktur. Bununla birlikte - kızlarının ifadesine göre – Hasan Hikmet Bey, bu dönemde de yazılar

³⁵ *Sebilürreşad*'ın kapatılıp Eşref Edib'in mahkemeye sevk edilmesinde, İstiklal Mahkemeleri üyelerinden Ali Saib'in Şeyh Said'le gizlice görüşerek ifadesinde İstanbul basınına suçlarsa idamdan kurtulup Edirne'ye sürgün cezasıyla kurtulacağını vaad etmesinin büyük tesiri olmuştur. Bu konuyla ilgili mahkeme üyelerinin hatıralarından naklen bkz. Eşref Edib, *İstiklal Mahkemelerinde (Sebilürreşad'ın Romanı)*, (Haz. Ferit Gün), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 27, 65.

³⁶ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Mart 1973, s. 140, 143.

³⁷ Eşref Edib, a.g.e., s. 32.

³⁸ Eşref Edib, a.g.e., s. 17.

³⁹ Abdullah Ceyhan, a.g.e., s. VIII.

⁴⁰ Eşref Edib, a.g.e., s. 17.

yazar; kendilerinin de bilmediği müstear bir adla bazı yazılarını⁴¹, evlerine sık sık gelen Eşref Edib Bey'e verir. Bugün, bunlardan sadece *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları* adlı eseri için Eşref Edib Bey'e verdiği "Fazilet Nümunesi Akif" başlıklı yazısı⁴² ile *Yeni Sabah*'ta çıkan "İlmî Bir Hâdise: Mehmet Akif İçin Yazılan Kitabın Tahlili" başlıklı yazısını⁴³ biliyoruz.

Sonuç

Hasan Hikmet Bey, 1923-1925 yıllarında *Sebilürreşâd* mecmuasının önemli yazarlarından birisi olmasına rağmen, görebildiğimiz kadarıyla, bugüne kadar ne hayatı ve şahsiyeti ne de fikirleri üzerinde bir inceleme yapılmamıştır. Bunun pek çok sebebi olabilir. Kanaatimizce Hasan Hikmet Bey'in kısa bir dönem yayın hayatının içinde bulunması, 1925 yılında *Sebilürreşâd* mecmuası kapatıldıktan sonra sakin bir hayatı tercih edip sadece mesleğiyle ve ailesiyle meşgul olması ve *Sebilürreşâd*'ın Mehmet Akif ve Eşref Edip gibi büyük edebî şahsiyetlerinin gölgesinde kalması, yeteri kadar tanınmamasında etkili olmuştur. Bununla birlikte iki senelik yazı hayatını dolu dolu geçirdiği, bu yazılarla döneminin ve günümüzün hayatî meselelerine parmak bastığı söylenebilir. *Sebilürreşâd*'da kaleme aldığı yazılar genellikle sosyoloji, sosyal psikoloji, ilahiyat, hukuk, eğitim ve edebiyat bilimlerinin alanına giren konuları ihtiva eder. Dikkatle incelendiği zaman, bu yazıların polemik yapmaktan ziyade derin tahlillerle fikrî bir mücadelenin yolunu açtığı görülür. Bu çalışma, Hasan

⁴¹ Hasan Hikmet'in müstear isimlerle yazdığı yazıların tespiti için iyi bir üslup çalışmasıyla Eşref Edib Bey'in yazılarını neşrettiği (*Tevhid-i Efkâr, Yeni Sabah, Millet, Diyanet, Yeni Asya, Yeni İstiklal, Bugün, Sabah ve İttihad* gibi) dergi ve gazeteler başta olmak üzere dönemin diğer İslamcı yayınlarının gözden geçirilmesi gerekir.

⁴² Kısaldığına binaen bu yazıyı aynen naklediyoruz: "Senelerce, ince bir sanat, yüksek bir ruhla milletinin bütün dertlerini, ihtiyaçlarını, bütün fazilet ve meziyetlerini terennüm eden üstad Mehmed Akif müstesna insanlardan biridir. Onu yakından tanıyanlar bütün hayatında değişmeyen mümtaz vasıfları karşısında hayran kalmışlardır. O, hakikatleri olduğu gibi görmüş ve gördüğü gibi ifadeden çekinmemiştir. Hayatı kadar vicdanı, vicdanı kadar içi, dışı temizdi. Hiçbir beşerî ihtiras kendisini gittiği yoldan bir lahza çevirememiştir. Bu yolda sonuna kadar yürüdü. Onun kalemile şiir bir sanat olmaktan yükseliyor da hakikati terennüm eden canlı bir âlem oluyor. O, hiçbir vakit mazinin geriliklerini, ahlakî, içtimâî tedenniyatını tasvib etmemiş; terakkiye mani bütün sebepleri ortaya dökmüş; millî vahdeti, millî kuvveti kalemile, kalbile müdafaa etmiş ileri bir adamdır, müstesna bir fitrattır. Hülâsa bütün manasile bir fazilet nümunesidir. Hasan Hikmet" Eşref Edib, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357-1938, s. 614.

⁴³ H. Hikmet, "İlmî Bir Hâdise: Mehmet Akif İçin Yazılan Kitabın Tahlili", *Yeni Sabah*, 9 Kanunusani 1939.; İsmail Kara – Fulya İbanoğlu, *Matbuatta Mehmet Akif (1936-1940)*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 386-387.

Hikmet Bey'in yazılarını ve fikirlerini değil, hayatını, şahsiyetini ve *Sebilürreşâd* mecmuasıyla münasebetini ortaya koyma adına bir ilk adımdır.

KAYNAKLAR

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü, Ankara, 1997, 391 s.
- BOA, 604 Mustafa Mestan Efendi.
- BOA, Dosya No: 91 / 417.
- CEYHAN, Abdullah, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- DEBUS, Esther, (Çeviri: Atilla Dirim), *Sebilürreşâd (Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- EKİCİ, M. Zeki, *Sebilürreşâd Mecmuasının XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV'nci Cildlerinin Sistematik Tedkik ve Bibliyografik İndeksi*, Tezi Yöneten: Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi), İstanbul 1978. Tez No: 1883.
- Eminönü Belediyesi Evlendirme Dairesi, *Evlenme İşleri Memurluğuna Mahsus Sicil Defteri*, No: 15460.
- Eşref Edib, *İstiklal Mahkemelerinde (Sebilürreşâd'ın Romanı)*, (Haz. Ferit Gün), Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Eşref Edib, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357-1938.
- H. Hikmet, "İlmî Bir Hâdise: Mehmet Akif İçin Yazılan Kitabın Tahlili", *Yeni Sabah*, 9 Kanunusani 1939.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 148 Sicil Numaralı Hasan Hikmet Demirbağ Dosyası
- KARA, İsmail – İBANOĞLU, Fulya, *Matbuatta Mehmet Akif (1936-1940)*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- KASAP, Murat, *Osmanlı Gürcüleri*, Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, İstanbul, 2010.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, (Prosopografik Rehber), İsis Ltd., 2. Baskı, İstanbul, 2003.

MUHAMMEDÎ, Hayriye, *Vefa Lisesi'nin Eğitim Tarihimizdeki Yeri ve Önemi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, c.2, 1224 s.

Sebilürreşâd, c: 21, Aded: 528-529., 30 Ramazan 1341/16 Mayıs 1339, s: 61-63.

Sebilürreşâd, c: 25, Aded: 639, 25 Receb 1343/19 Şubat 1341, s: 228-229.

TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Mart 1973, 270 s.

YÜCEL, Hasan Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

http://vatandas.yargitay.gov.tr/proxyYargitay/jsp/yargitay_jsp/yargitayDosyaSorguDaire.html (Erişim Tarihi: 10.03.2013)

<http://www.iyc.org.tr/?q=3&h=243> (Erişim Tarihi: 10.03.2013)